

ÇAĞDAŞ SİBİRYA DİLLERİNDE ESKİ TÜRK, UYGUR VE KIRGIZ DİLLERİNİN İZLERİ¹

E.I. UBRYATOVA

Çev.: Mehman MUSAOĞLU²

Cemile KINACI³

ÖZET

Makalede, çağdaş Sibirya Türk dillerinde rastlanan eski Türk, Uygur ve Kırgız dillerinin izleri ele alınmaktadır. Eski Türk dilleri ve çağdaş Yakut, Tofa, Şor, Hakas, Teleüt ve Altay dillerinde paralel olarak kullanılan edat (teg, -ça/ -čä, birlä-bilävb.), fiil (-gu,-gusiyoq, -gu gerek, -gıdeg vb.), sıfat-fiil ve zarf-fiil (-gan, turgan, -atan; -çatxan, xalax vb.) morfolojik biçimleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sibirya, Türk Dilleri, Sıfat Fiil, Zarf Fiil, Edat.

Ubryatova E.İ. "Çağdaş Sibirya Dillerinde Eski Türk, Uygur ve Kırgız Dillerinin İzleri". Çev.: Mehman Musaoğlu / Cemile Kınacı, *Siberian Studies (SAD)*, 3.8 (2015): 61-75.

Ubryatova E.İ. (2015). Çağdaş Sibirya Dillerinde Eski Türk, Uygur ve Kırgız Dillerinin İzleri. Çev.: Mehman Musaoğlu / Cemile Kınacı, *Siberian Studies (SAD)*, 3 (8), s.61-75.

¹ Bu makale ilk olarak, İstoričeskaya Grammatika Yakutskogo Yazıka. Učebnoe Posobie. Yakutsk: İzdo-vo Yakutskogo Gosuniversiteta, 1985, s. 22-32, adlı eserde yer almıştır. Biz ise makaleyi daha sonra Ubryatova'nın çeşitli zamanlarda yazdığı makalelerinden oluşan şu seçkiden alarak tercüme ettik: Ubryatova 2011: s. 58-67.

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mehman.musaoglu(at)gmail.com.

³ Dr. Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, camiyla(at)gmail.com.

СЛЕДЫ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО, УЙГУРСКОГО И КИРГИЗСКОГО ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ СИБИРСКИХ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются следы древнетюркского, уйгурского и киргизского языков в современных сибирских тюркских языках. Исследуются послеложные (teg, -ča/ -čä, birlä–bilä и т.д.), глагольные (-gu,-gusiyoq, -gu gerek, -gideg и т.д.), причастные и деепричастные (-gan, turgan, -atan; -çatxan, xalax и т.д.) морфологические формы, параллельно использующиеся в древнетюркских и современных якутском, тофаларском, шорском, хакасском, телеутском и алтайском языках.

Ключевые слова: Сибирь, Турецкие языки, причастие, деепричастия, предлог.

Bilindiği gibi Göktürkler, Uygurlar ve Kırgızlar, Kuzey Sibiry'a Çağdaş Türk halklarının atalarıyla ve kendi aralarında da çeşitli ilişkilere girmiş ve bu halkların yerleşiminde büyük rol oynamışlardır. Eski Türk Runik harfli yazıtlarda bu konuyla ilgili oldukça detaylı bir şekilde söz edildiği görülmektedir. “Bilge Kağan Anıtı” metninden sadece bir örnek verelim:

(26) ... Yirmi altı yaşında Çik halkı, Kırgızlarla birlikte (bana) düşman oldu. Kem nehrini geçerek Çiklere doğru sefer ettim, onlarla Orgen’de savaştım, ordusunu bozguna uğrattım. Az halkını zaptettim... bağımlı kıldım. Yirmi yedi yaşında Kırgızlara doğru sefer ettim.

(27) Mızrak batımı karı sökerek, Kögmen dağlarını aşıp Kırgız halkını uykuda iken bastım. Kırgız kağanı ile Sunga dağlarında savaştım; kağanlarını öldürdüm, devletini orada zaptettim. O yıl Türgişlere doğru Altun dağlarını aşarak İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm...” (Ubryatova 1945: 20).

Bu verilen alıntıda bizim zamanımızda da Tuva’da ve Altay topraklarında bilinen eski halklardan ve birçok Güney Sibiry'a coğrafi adlarından söz edilmektedir. Olaylar Türk Kağanlığının son dönemine aittir (734 tarihli anıt), ancak söz konusu hadiseler daha sonra Uygur Kağanlığı (745-840) ve akabinde Kırgız Kağanlığı (840) çağında da devam etmiştir. Bu eski Türk dilleri bu şartlar altında özellikle de söz konusu dilleri konuşanlar Kağanlıkta hâkim unsur durumuna geldikten sonra yabancı dilli kabilelerin Türkleşmesinde kaynak rolünü üstlenebildiler ve akraba Türk dilleriyle etkileşimlerinde baskın oldular.

Daha sonraki dönemlerde yabancı dilli halkların Türk dillerine geçiş sürecinin nasıl gerçekleştiğini dilbilimcilerden M. A. Castren [s. 292] (Castren 1857: 210), V. V. Radlov (Radlov 1989), bizim dönemimizde ise A. P. Dulzon (Dul’zon 1952: 3); etnoğraf olan B. O. Dolgih (Dolgih 1952; Dolgih 1950) ve İ. S. Gurviç (Gurviç 1950: 150-168) gözlemlidiler.

L. R. Kızlasov Hakasların ve Tuaların tarihi üzerine yaptığı çalışmalarında eski zamanlardaki Türkleşme üzerine bir çok çalışmaya imza atmıştır (Kızlasov 1960 a; Kızlasov 1960 b) . Sibiry'a Türklerinin dillerinin karşılıklı etkileşimi üzerine bizim zamanımızda A. P. Dulzon Toms Tatarlarının dilinde (Dul’zon 1956: 297-379) ve onun öğrencisi M. A. Abdrahmanov aynı Tatar-aborjin ve Teleütlerin dili (Abdrahmanov 1959: 163-194) üzerine ilginç gözlemler yapmıştır. Bu sebeple eski dönemlerde bu süreçlerin nasıl gerçekleştiğini tasavvur etmemiz mümkündür.

1. Türkologlar, Güney Sibiry'a çağdaş Türk dillerinin eskiyle ilişkisinin bir bölümünü uygun dil verileri (y-z-d-t ünsüzlerinin uygunluğu), diğer bölümünü ise

tarihsel ve coğrafi mülâhazalar temelinde açıklığa kavuşturmuştur. Mesela, N. A. Baskakov'un yaptığı Türk dillerinin sınıflandırılması içerisinde Tuva, Tofa ve Yakut dillerinin de Uygur-Oğuz grubuna dâhil edilmesi böyle görünmektedir (Baskakov 1969: 315). Fonetik özellikler her zaman dillerin genetik ilişkilerinde güvenilir kanıt olmayabilir. Mesela, Yakut dilinde kelime başındaki s-'nin düşmesi ve kelime içindeki -s-'nin -h-'ye geçmesi dil dışı bir etkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Evenk dilinin bazı diyalektlerine ve eski Evenk diline de özgü olan bu özellik ilk olarak Eski Türkçede benimsenmiş ve Yakutçaya da ondan geçmiştir. Doğrudur, bazı araştırmacılar kelime içi -s-'nin -h-'ye geçişini Başkurtça ve Yakutçanın (Baskakov 1969: 315) eski ilişkilerinin bir kanıtı olarak değerlendirmektedir, ama Yakut dilinde -s- ve -h-'nin kullanımı, Başkurtçanın ayrıntılarıyla örtüşmemektedir (Ubyratova 1960 a: 73).

Morfolojik işaretler daha değişmez olarak değerlendirilmektedir. Bunlar arasında ise fiil (sıfat fiil) biçimlerinin sistemi özellikle önemlidir. Güney Sibirya çağdaş Türk dilleri, fiil sistemi bakımından Kıpçak dillerine dâhil edilir. -gan ve onun türevleri olan -atan, -çatkan biçimleri bu sistem içinde önemli bir yer tutmaktadır.

-gadak, -galak, -ooççu ikincil sıfat fiil şekilleri ve diğerleri bu dil grupları için genel bir özellik olarak görülmektedir. Bu özellikler, çağdaş Kırgız dilinde de yayılmaktadır. Kıpçak dillerinde karakteristik olan tur- “dur-”, otur- “otur-”, çat- “yat-”, çor- “yürü-” yardımcı fiillerinin birleşik zamanların biçimlenmesi için kullanımı, söz konusu bu grup için genel bir nitelik taşımaktadır.

Güney Sibirya Türk dilleri bu belirtilere göre eski Türk Runik yazıtlarının dilinden ayrılmaktadır, nitekim Göktürkçe yazıtların fiil sistemi biçimleri Oğuzcaya (-mış, -duk sıfat fiili) dâhildir.

2. Eski Türk, Uygur ve Kırgızcanın izleri, Güney Sibirya çağdaş Türk dillerine çeşitli derecelerde yansımaktadır. Bu izler, çeşitli dönemlere aittir ve daha sonrakiler daha öncekilerin yerine geçmiştir.

Orhun Vadisinde yer alan Eski Türk dili (veya dilleri), Orhun ve Yenisey runik harfli yazıtlara yansıdığından bu dil bellidir. Bu sebeple de söz konusu Oğuz dili (veya dilleri) -mış ve -duk fiil biçimleri, dolayısıyla temel morfolojik göstergeleriyle bilinmektedir. Bu dillerin izleri, Sibirya topraklarındaki çağdaş Türk dillerinde neredeyse belli belirsizdir. Sadece bazı fonetik hadiseler fark edilmektedir. Ancak Dolgan dilinde Yakutçadan parçalanarak türeyen genel çizgileri bulmak mümkündür. Bu genel çizgilere, -duk'tan tax, -mış'tan -bit ve şart -sar'dan -tar gibi fiil biçimleri sisteminde, aynı zamanda dilin diğer alanlarında rastlanmaktadır:

Fonetikte (mesela, aynı gruptaki kelimelerin $y \sim \tilde{y} \sim \tilde{n}$ uygunluğu Eski Türkçede de görülmektedir), morfolojide (çıkma hâli olarak kullanılan -ta bulunma hâli ve ondan oluşan Yakutça özel -ta varyantı), söz varlığında (uu ‘düş’, uy- ‘-e bil-, ol-, katlan-, dayan- ve diğerleri).

Eski Türk dillerinin izleri Yakutçada sadece ayrı ayrı lengüistik nitelikteki hadiselerde değil, dilin bütün gramatikal yapısında görülmektedir. Bu ise, Yakut dilinin temelinde runik harfli Orhun Yazıtlarının diline yakın olan eski bir Türk dilinin olduğunu düşünmeye sevk eder (Ubryatova 1960 b).

Anlaşılan, eski Türk dili (veya dilleri) çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu durumu, runik harfli eski Türk yazıtlarının çok büyük bir arazide (Orhun, Selenga Vadileri ve Yenisey’in yukarı kıyıları) rastlanması da kanıtlar niteliktedir. Bu yazıtlar, uzun bir döneme aittir (daha sonralarda Uygurlar ve Kırgızlar Eski Türkçe yazısını işlek bir şekilde kullanmıştır).

3. Uygur Kağanlığında hükmeden eski Uygurların dili yazılı anıtlara yansımamıştır. Uygurlara ait olan yazıtlar da mesela Moyunçor Anıtı, gerçekten Eski Türkçede yazılmıştır ve ayrıca Uygur özelliklerine sahip değildir. Ancak Güney Sibiryâ dillerinde, özellikle de Tofaca ve Tuvacada Eski Uygur yazı dilini andıran bazı özellikler bulunmaktadır. Şöyle varsayılabilir ki, Uygur Kağanlığının eski Uygur dili, Eski Türkçeye benzer olmuştur ama onun bize ulaşan örnekleri bu ve başka coğrafyalarda daha sonraki dönemlere aittir. Bu dil, Oğuz temelindeki (-mış, -duk ve diğer sıfat fiiller) bazı kendine özgü özellikleriyle (-ğu sıfat fiili ve onun türevleri ve bazı diğer niteliklerinin geniş gelişimi) görülmektedir.

Söz konusu olaya ilk olarak “Altay Dilinin Grameri” (Grammatika altayskogo yazıkâ 1969) adlı eserde dikkat çekilmiştir.

“Eğer Rabguzi’nin eserindeki Muhammet Peygamber üzerine masallardan oluşan Türkçe metni Uygur anıtı olarak kabul edersek, o zaman Altay sözlüğünde özellikle Uygurcadan alınan çok sayıda Eski Türkçe sözcük bulunduğu söylenebilir...” (Grammatika altayskogo yazıkâ 1969: 3).

“Eski Türkçeden, dolayısıyla Uygurcadan veya Çağataycadan yola çıktığında söz konusu sıfat fiil olayına özellikle kelime sonunda gırtlak g’sinin korunmasıyla en yakınlık durumunu Kara Tatarca ve akabinde Şorca zarf gruplarında gözlemliyoruz” (Grammatika altayskogo yazıkâ 1969: 3).

Kelime sonundaki -ğ’nin korunması olayı da Eski Türkçe izlerine dâhil edilebilir. Bu fonetik olay Tuvacada sug ‘su’ (Sat 1955: 631, 632), Tofacada suğ

(Rassadin 1970: 229) Hakasçada suğ (Grammatika hakasskogo yazıka 1975: 32, 52), Çulum Türkçesinde suğ (Dul'zon 1952: 160) ve Şorcada suğ (Direnkova 1941: 16, 58) olarak gözlemlenmektedir.

Bu dillerin bazılarının diyalektlerinde nötr i'nin mevcudiyeti ve ona bağlı olarak da ünlülerin uyumunun bozulduğu görülmektedir: Hakasça: parirğa 'gitmek' (İshakov 1955: 129), diyalektler: Sagay: uziirge 'yatmak' (Pataçakova 1973: 31), Şor: pilbaançam 'ben bilmedim' (Mejekova 1973: 51).

y'nin etkisiyle aynı zamanda Tofaca tu'tpe: yn dır men < tu'tpayın dır men (Rassadin 1970: 229, 53), Tuvaca aniy < anay 'oğlak' (Çadamba 1974: 35)varyasyonlarında da ünlü uyumunun bozulduğu görülmektedir.

A. P. Dulzon böyle bir açıklamayı y'nin gerçek olduğu durumdaki olaylar için varsaysa da bu hadise r'den önce de gözlemlenmektedir: ol parir, pari 'o gidiyor' (Hakas dilinin Kızıl diyalektinde). A. P. Dulzon Çulum Türkçesinin diyalektlerini tasvir ederken bunu Uygur dilinin Kaşgar diyalektindeki uygun dil hadisesiyle karşılaştırır (Dul'zon 1960: 124). O, fiil biçimlerine ilişkin yaptığı kendi betimlemesinde Uygur dilindeki uygun şekillerle karşılaştırmaya birkaç defa başvurmuştur (Dul'zon 1960: 116, 120, 137).

Güney Sibirya Türk dillerinde Uygurcanın izlerini, Eski Uygur dili gramatikal yapısına dâhil edilebilir az sayıdaki ama çok özel hadiselerde izleyebilmekteyiz.

Eski Uygur: Men tirilmişke siz ler negülük anca kaçar siz ler 'Ben canlanmışken, siz neden böyle çabuk (korkarak) kaçtınız' (Malov 1951: 154, 157);

Tuvaca: men çıdır men 'ben yatıyorum';

Tofaca: men bilir men 'ben biliyorum'.

Fiilin sıfat fiil biçimlerinde şahıs eklerinin ayrıca yazılması (ve telaffuzu) ancak Çağdaş Tuva ve Tofa dillerinde gözlemlenebilir.

Bazı hal eklerinin analitik kullanımına da rastlanmaktadır. Bütün hal ekleri Eski Uygurcada ayrı olarak yazılmıştır. Bu hadise Güney Sibirya dillerinde, esasen -ça, -deg (bkz. Tablo 1) eski hal eklerine ilişkin olarak gözlemlenmektedir.

Onlar "Altay Dili Grameri" adlı eserde takı edatlarına dâhil edilmiştir (Grammatika altayskogo yazıka 1969: 102-104). N. P. Direnkova "Oyrot Dilinin

Grameri” adlı eserinde -dıy ekini hal ekleri içinde “karşılaştırma ve eşitlik hali” olarak saymıştır. Ancak onu, hal eklerine dâhil etse de, şahıs kullanmaksızın gerçekleşen ad durumu çekim paradigmasına eklemiştir. -la ekli vasıta hali biçimleri, şahısla ve şahıs kullanmaksızın gerçekleşen iyelik çekimine dâhil edilmiştir (Direnkova 1940: 66, 107-112). -ça eki çekim biçimlenme paradigmasına dâhil edilmemiştir. Gerçi bunlar hepsi, ünlü uyumuna bağlı olsa da -la ~ -le takı edatları içerisinde -dıy hal şekliyle birlikte ele alınmış ve takı edatı-ek olarak adlandırılmıştır (Direnkova 1940: 217-219) . N. P. Direnkova “Şor Dilinin Grameri”nde ad durumu çekim paradigmasına sadece -ba ekli birliktelik-vasıta halini dâhil etmiştir (Direnkova 1941: 45). Diğerleri ise -ça, -pıla ~ -la takı edatı-ek olarak ele alınmaktadır (Direnkova 1941: 239-240).

Tuva dilinde çekim paradigmasına yönelme ve karşılaştırma olarak iki anlamlı -ça eki biçimi dâhil edilmiştir (İshakov, Pal’mbah 1961: 137). F. G. İshakov bu göstergeyi “vurgusuz olduğu için” takı edatı-ek olarak adlandırmanın doğru olacağını söylemektedir. Bile ‘ile’ ve deg ‘gibi, benzer’ takı edatlarından sayılmıştır (İshakov, Pal’mbah 1961: 438). Hakas dilinde, aynı zamanda Yakutçada -nañ (Grammatika hakasskogo yazıka 1975: 76) vasıta hali ve ünlü uyumuna tabi olan, doğrudan ve dolaylı anlamda mekânsal münasebet ifade eden -ça, -çe takı edatı-eki bulunmaktadır (Grammatika hakasskogo yazıka: 267).

Eski Uygur	Yakutça	Tofaca	Tuvaca	Şorca	Hakasça	Teleütçe	Altayca	Kırgızca
<i>teg</i>	<i>-taağar</i>	<i>deg</i>	<i>deg</i>			<i>dek</i>	<i>dıy</i>	<i>-day</i>
<i>-ča</i>	<i>-ça// -çe</i>	<i>-şa// -şe</i>	<i>-ça// -çe</i>	<i>-ça// -çe</i>	<i>-ça// -çe</i>	<i>-ça</i>	<i>-ça</i>	
<i>bile</i>	<i>-nan</i>	<i>bile</i>	<i>-bile</i>	<i>-ba// -bla</i>	<i>-nañ</i>	<i>m’nañ</i>	<i>-la</i>	<i>menen</i>

Tablo 1: teg, -ça/ -čä, birlä - bilä Eski Biçimleri

-deg, -ça eski hal biçimleri ve birle takı edatı, Tablo 1’de görüldüğü gibi Çağdaş Sibirya dillerinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır:

Bir kısmı analitik biçimde takı edatlarına bağlı olarak kaldı (Tofacada ve kısmen Tuvada deg, bile), bir kısmı ad durum biçimleri oldular (Tuvaca ve Hakasçada -çe), bir kısmı ise her iki halde (Altayca ve Şorca) kaldı. Bazen de bunlar kelime yapımı biçimlerine dönüştüler. Mesela Yakut dili: karşılaştırma ve işaret zamiri mannik ‘bunun gibi’ (niteliğe göre); baçça ‘bunun gibi’ (ebatına göre).

Sibirya halkları Türk dillerinin tarihi ve onların Eski Uygur dili ile etkileşimi bakımından en önemli örneklerden biri -ğu ve -yuk sıfat fiilidir.

-ğu sıfat fiili Güney Sibirya Türk dillerine -ğu deg birleşigi olarak girmiştir, ama -gı deg şekli ise mümkün gelecek zaman biçimini oluşturmakla birlikte sadece Tuva dilinde bulunmaktadır (Sat 1955: 678; Sat 1959: 82; Tadikin 1971: 91-97). Diğer Türk dillerinde söz konusu birleşik, sondan ekleme sürecine uğramış ve Hakas, Şor, Teleüt, Altay dillerinde muhtemel gelecek zaman anlamlı -gadık, -ğadah, -kadıy bitişik eki oluşturmuştur. -gıdıy biçimi ilk olarak Uygurcadan alınarak “Altay Dilinin Grameri” adlı eserde açıklığa kavuşturulmuştur (Grammatika altayskogo yazıka 1969: 65)

D. M. Nasilov, -çuk biçimini Eski Uygurca ile karşılaştırmıştır (Nasilov 1963: 7-8; Nasilov 1966: 92). N. A. Baskakov ise onu Eski Uygurcadaki -duk sıfat fiili ile mukayese etmiştir (Baskakov 1965: 5-10). Ancak anlaşılan odur ki, tartışmayı Tofa dili çözmüştür. -çık eki Tofa dilinde ünlülerden ve çınlayan seslerden sonra -çık biçimine dönüşmüştür (Rassadin 1978: 213). Olumsuz şekli ise -baçjık/-beik’tir (Rassadin 1978: 213). Neden Tuva dilinde kelime başı -y eki -ç’ye dönüşmüştür? Bunun Sibirya Türk dillerindeki diyalekt niteliğindeki olaylardan kaynaklandığı bir ihtimaldir. Söz konusu dillerin kendi aralarındaki devamlı etkileşimi sonucu ve ç fonem başlangıcıyla çok sayıda yardımcı elementin bulunması eklerde -ç-/y- uygunluğunu oluşturmuştur. Her şeyden önce bazı dillerde -ça ekine dönüşen bir çat- ‘yatmak’ yardımcı fiili örneği de unutulmamalıdır. Nitekim, şöyle bir uygunluk çat- ‘yatmak’ yardımcı fiili ve -arga, -baskaa: men oynoorğoyadım ‘ben oynamak istiyorum’ (yerine oynoorho çadım) men oynobosxoyadım (yerine oynobosxo çadım) ‘ben oynamak istemiyorum’ mastarının birleşimi şeklinde Baçat Teleütlerinin dilinde de gözlemlenmektedir (Fisakova 1976: 104-105).

Eski Uygur	Yakutça	Tofaca	Tuvaca	Şorca	Hakasça	Teleütçe	Altayca
-ğ <u>u</u>	- <i>ia</i>						
-ğ <u>usi</u>	- <i>iam</i>						
<i>yoq</i>	<i>suox</i>						
-ğ <u>u</u>	- <i>ia</i>						
<i>kerek</i>	<i>kerex</i>						
- <i>gu</i> <i>tek</i>		- <i>gı deg</i> <i>-baa deg</i>	- <i>gı deg//</i> <i>gadıg</i> <i>baadıg</i>	- <i>gı deg//</i> <i>gadıg</i> <i>baadıg</i>	- <i>gadıg//</i> <i>gadıy</i> <i>-paadıg//</i> <i>bağıdıy</i>	- <i>gadıg//</i> <i>gadıy</i> <i>-paadıg//</i> <i>bağıdıy</i>	- <i>gadıy</i> <i>-bagadıy</i>
- <i>yuq</i>		- <i>çık//</i> - <i>çjik</i>	- <i>çık</i>		- <i>çık</i>		
- <i>mayuq</i>		- <i>baçjık//</i> <i>beyik</i>	- <i>bajık</i>		- <i>majık</i>		

Tablo 2: Sibirya Türk Dillerinde Eski Uygurca Fiil Biçimleri

-ğu deg ve -yuk uygun biçimleri Tofacada ve Tuvacada daha iyi korunmuştur. -çe eki Tuva dilinde büyük ünlü uyumuna uymasa da, (al-gje-m-çe ‘ben alana kadar’, al-baaje-m-çe ‘henüz almadım’), -ğu çe biçimi söz konusu dillerde bireşimli şekil almıştır. Tuva grameri araştırmacıları söz konusu biçimi şart kipine uygun olarak sadece Tuvacada rastlanan ve hareketin zamanının son sınırını bildiren bir kip olarak adlandırmışlardır (İshakov, Pal’mbah 1961: 404). -gışa (□ uygurca -guça) biçimi, Tofa dilinde V. İ. Rassadin tarafından hareketin zarf fiille ifade olunan zamanının sınırı olarak belirlenmiştir (Rassadin 1978: 179).

Söz konusu olay, benim düşünceme göre, çağdaş Uygur yazı diliyle paralellik gösterir.

4. Türk, Çin ve daha sonraları Rus tarihsel belgelerinde eski Kırgızların Sibirya halkları ile ilişkileri üzerine çok sayıda zikredilmeler muhafaza edilmiştir. Bu yüzden şöyle varsayılabilir ki, eski Kırgız dili başka yabancı dilli Sibirya halklarının Türkleşmesinde bir kaynak olabilir. Anıtlara bakılırsa, Kırgızlar aktif, savaşçı, diğer boylar arasında kendi kışlaklarına sahip bir halk olmuştur. Ancak bu tarihsel hadiselerin lengüistik delillerle gerekçelendirilmesi büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Şöyle ki, Kırgız dilinde eski yazılı anıtlar bize kadar ulaşmamıştır ve bu yüzden de Kırgızcanın eskiden nasıl bir dil olduğu belirsizdir. Söz konusu sorun üzerine çok sayıda soru ve hatta tartışma ortaya çıkmıştır:

- 1) Eski Kırgızca ile Yenisey Anıtlarının dili arasında nasıl bir ilişki vardır;
- 2) Çağdaş Güney Sibirya Türk dilleri ile Eski Kırgızca arasında nasıl bir ilişki vardır;
- 3) Eski Kırgız dili ile çağdaş Kırgızca arasında nasıl bir ilişki vardır.

Yenisey Anıtlarının eski Kırgızlarla ve onların diliyle ilişkisi üzerine olan sorun uzun süreli tartışmalardan (Malov 1952: 4-8) sonra anlaşılan o ki çözülmüştür. Yenisey Anıtları Kırgızca olarak belirlenmiş ama onlar Orhun Türklerinin eski yazı dilinde yazılmıştır (Batmanov 1959).

Doğrudur, Hakas tarihi araştırmacısı Profesör L. R. Kızlasov söz konusu yüzyılın ortasında Minusin Vadisi topraklarında eski Hakas devletinin mevcut olduğu sonucuna varmıştır (Kızlasov 1960). Bu devlette Kırgızlar sadece hâkim bir sınıf olmuştur. Bu sebeple de eski Kırgızlara dair bütün kayıtları aynı zamanda Yenisey Yazıtları, Kızlasov tarafından Hakaslara ait olarak kabul edilmiştir (Kızlasov 1960; Kızlasov 1969). L. R. Kızlasov tarafından gündeme getirilen sorunun mahiyetine girmeksizin, Yenisey Yazıtlarının, Orhun Türklerinin o dönemde genel yazı dili olarak kullanılan eski dilinde yazıldığı söylenilebilir.

Söz konusu belirsiz eski dilin çağdaş Kırgızcayla ve Güney Sibirya Türk dilleriyle ilişkisi üzerine sorun henüz çözümlenmemiştir.

Çağdaş Kırgız ve Güney Sibirya Türk dillerinin birbirleriyle ilişkisi onları karşılaştırarak kolaylıkla belirlenebilir. Artık Kırgız ve Altay dillerinin akrabalığı tespit edilmiştir (Ubryatova 1945; Ubryatova 1950; Baskakov 1969). Ancak Kırgızca Güney Sibirya'nın diğer Türk dilleriyle de birçok ortak özelliğe sahiptir.

Özellikle fiilin yapısını belirleyen sıfat fiil biçimlerinin yakınlığı ilginçtir. Bütün Güney Sibirya Türk dillerinin birincil biçimleri içeriğine göre Kıpçakçaya ait edilebilir (-gan biçimi ve onun türevleri, tur- ‘dur-’, otur- ‘otur-’, çat- ‘yat-’, çör- ‘yürü-’ yardımcı fiilleriyle sürekli geçmiş zaman). İşte bu Kıpçak dillerinin genel alametidir. Sadece bu diller için karakteristik nitelik taşıyan çok önemli ikincil sıfat fiil biçimleri, çağdaş Kırgızca’yı da içine almaktadır.

Yakutça	Tofaca	Tuvaca	Şorca	Hakasça	Çulum Türkçesi	Teletütçe	Kırgızca
	-gan	-gan	-gan	-gan	-gan	-gan	-gan
	-baan	-baan	-ban	-baan	-baan	-baan	
			-atan	-atan	-atan	-atan	-atan
	-çatxan		-çatxan	-çatxan		-çatan	
-a ilik		-kalak	-kalak	-xalax -aalax	-kalak	-kalak	-a elek
-aat	-gaş	-gaş					
-aaççı			-aaçı -atçı				

Tablo 3: Sibirya Türk Dillerinde ve Aynı Zamanda Kırgızcada Bazı Sıfat Fiil ve Zarf Fiil Biçimleri

Yukarıda verilen Tablo 3’te aşağıdaki maddeleri gözlemlemek mümkündür:

1) Çağdaş Güney Sibirya dilleri fiil sistemi bakımından tipik Kıpçak dilleri gibidir. Mesela, -gan sıfat fiili ve onun türevleri; turgan, -atan, -ıptur ve diğer yakın biçimdeki şekillerden türeyen sıfat fiiller; yardımcı fiille şimdiki zaman biçiminin geniş gelişimi (tur- ‘dur-’, otur- ‘otur-’, çat- ‘yat-’, çör- ‘yürü-’ ve onlardan türeyen çatxan ile -gança).

2) Bu dillerin spesifik Sibirya biçimi, ikincil -kalak sıfat fiil şekilleri, -aaççı ismi ve -ooçu, -uuçu fiilden türeyen isimdir.

3) Bu Sibirya biçimlerinden bazıları Yakut dilinde de bulunur. Mesela, -a ilik ve -aaççı.

Eğer doğruysa, bu topraklarda önce Eski Türk Oğuz dili, biraz sonra veya hatta aynı zamanda Oğuz ve Eski Uygur dilleri yaygınlaşmıştır. Sonuncusu büyük bir ihtimalle bir akraba dil olarak Eski Türkçe ile etkileşime girmiştir. O zaman Güney Sibirya'nın bütün çağdaş Türk Kıpçak dilleri ve çağdaş Kırgız dili bu spesifik Sibirya göstergesine göre söz konusu dil grubuna dahil edilir. Bu ise eski Kırgız dilinin başından beri Kıpçakça niteliği taşıdığını ve onun Türk dillerinin Kıpçaklaşması kaynağı olduğunu düşünmeye imkân verir. Söz konusu hadise, Türkoloji'de herkesçe bilinen bir gerçektir. Kıpçak dillerinde yazılı anıtların daha sonraki döneme aitliği ise onların bu zamanda ortaya çıkmasını göstermez. Onlar en eski zamanda yazısız olarak da mevcut olabilirdi.

Eski Kırgız dilinin etkisi fiilin analitik biçimlerinin ve ad durum şekillerinin sondan ekleme kuralına bağlılığında ortaya çıkmaktadır. Mesela -gadık < -gı deg < -ğu deg; -ğu ça biçimleri ve -ça, -deg, -ba ad durum şekilleri.

Yukarıda verilen tablolar, Güney Sibirya Türk dillerinde eski Türk dillerinin etkisinin izlerinin gelişimini de göstermektedir. Öyle ki, Uygur unsurları sanki Tofaca, Tuvaca, sonra Hakasça vasıtasıyla kuzeye (Çulum ve Aborijen Tatarların dillerine) ve batıya komşu Türk dillerine gelir, tedricen biçim değiştirir ve yok olur. Kırgız unsurları ise sanki Altay dili vasıtasıyla kullanıma girerek sonradan doğuya ve kuzeye de yayılır.

Çağdaş Hakas dili bütün bu üç eski dilin karşılıklı etkileşiminin izlerini yansıtmaktadır. Sibirya Türk dillerinin şu anda hazırlanan atlası, büyük bir ihtimalle Sibirya topraklarında eski Türk dillerinin izlerinin daha açık olarak belirlenmesine imkân verecektir.

KAYNAKLAR

ABDRAHMANOV M. A. (1959), Osobnosti dialektno-yazıkovogo smeşeniya v fonetike // Uçen. zap. TGPİ. Tomsk, T. XVIII.

BASKAKOV N. A. (1965), Forma glagola na -çih/-çik, çu/-çü v hakasskom, tuvinskom i kirgizskom yazıkah// Voprosı tyurkologii. Taşkent.

BASKAKOV N. A. (1969), Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov. M.

BASKAKOV N. A. (1969), Vvedenie v izučenie tyurkskih yazıkov. M.

BATMANOV İ. A. (1959), Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti. Frunze.

BLAGOVA G. F. (1970), "Kutadgu bilig", "Babur-name" i metodika istoriko-lingvističeskogo sopostavleniya. Sovetskaya tyurkologiya.

CASTREN M. (1857), Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörter-Verzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussischen Kreises, St. Pbg., Bd. IX. XIX, 4.

ÇADAMBA Z. B. (1974), Todjinskiy dialekt tuvinskogo yazıka. Kızıl.

DIRENKOVA N. P. (1940), Grammatika oyrotskogo yazıka. M.-L.

DIRENKOVA N. P. (1941), Grammatika şorskogo yazıka. M.-L.

DOLĞİH B. O. (1950), K voprosu o naselenii basseyna Oleneka i verh'ovev Anabara // Sovetskaya etnografiya. No 4.

DOLĞİH B. O. (1952), O nekotorih etnogenetičeskikh protsessah (pereselenie narodov i rasprostranenie yazıkov) v Severnoy Sibiri // Sovetskaya etnografiya. No 1.

DUL'ZON A. P. (1952), Çulımskie tatarı i ih yazık // Uçen. zap. TGPI. Tomsk. T. IX.

DUL'ZON A. P. (1952), Oçerki fonetiki çulımskogo-tyurkskogo yazıka// Uçen. zap. TGPI. Tomsk, T. IX.

DUL'ZON A. P. (1956), Dialekti tatar-aborigenov Tomi // Uçen. zap. TGPI Tomsk, T. XV. S. 297-379.

DUL'ZON A. P. (1960), Liçno-vremennie formı çulımsko-tyurkskogo glagola// Uçen. zap. Hakasskogo NİİYALİ. Abakan, Vip. VIII.

ERGİN, Muharrem (1975), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yay., İstanbul.

FİSAKOVA G. G. (1976), Formı glagola, upotrebyaemie kak priçastiya (i deepriçastiya) v yazıke baçatskih teleutov // Yazık baçatskih teleutov. Kemerovo.

GRAMMATİKA ALTAYSKOGO YAZIKA (1969) Sostavlena çlenami Altayskoy missii. Kazan.

GRAMMATİKA HAKASSKOGO YAZIKA (1975), M.

GURVİÇ İ. S. (1950), K voprosu ob etničeskoy prinadlejnosti naseleniya severo-zapada Yakutskoy ASSR // Sovetskaya etnografiya. No 4.

İSHAKOV F. G. (1955), Garmoniya glasnih v tyurkskih yazıkah// İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov. Fonetika. M.

İSHAKOV F. G., PAL'MBAH A. A. (1961), Grammatika tuvinskogo yazıka. Fonetika i morfologiya. M.

KIZLASOV L. R. (1960 a), Taştıkskaya epoha v istorii hakassko-minusinskoy kotlovini. M.

KIZLASOV L. R. (1960 b), O yujnih granitsah gosudarstva drevnih hakasov v IX-XII vv. // Uçen. zap. Hakasskogo Nİİ. Abakan, Vıp. VIII.

KIZLASOV L. R. (1969), İstoriya Tuvı v srednie veka. M.

MALOV S. E. (1951), Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. M.-L.

MALOV S. E. (1952), Eniseyskaya pis'mennost tyurkov. M.-L.

MEJEKOVA N. N. (1973), Şorskiy dialekt // Dialekti hakasskogo yazıka. Abakan.

NASİLOV V. M. (1963), Struktura vremen indikativa v drevneuygurskom yazıke (po pamyatnikam uygurskogo pis'ma): AKD. M.

NASİLOV D. M. (1966), Proşedşee vremya na -jük/-juq v drevneuygurskom yazıke i ego refleksi v sovremennih yazıkah//Tyurkologičeskiy sbornik. K şestidesyatiletıyu A. N. Kononova. M.

NASİLOV V. M. (1974), Yazık tyurkskih pamyatnikov uygurskogo pis'ma XI-XV vv. M.

PATAÇAKOVA D. F. (1973), Sagayskiy dialekt // Dialekti hakasskogo yazıka. Abakan.

RADLOV V. (1989), Opit slovary tyurkskih nareçiy. T. 1. Ç. 1. XXI-XLV.

RASSADİN V. İ. (1970), Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka. Ulan-Ude.

RASSADİN V. İ. (1978), Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osveçşenii. M.

SAT Ş. Ç. (1955), Tuvinskiy yazık (Kratkiy oçerk)// Tuvinsko-russkiy slovar. M.

SAT Ş. Ç. (1959), Priçastie v tuvinskom yazıke// Uçen. zap. Tuvinskogo NİİYALİ. Kızıl, 1959. Vıp. VII.

TADIKİN V. (1971), Priçastiya v altayskom yazıke. Gorno-Altaysk.

TEKİN, Talât (2006), Orhon Yazıtları, TDK, Ankara.

UBRYATOVA E. İ. (1945), Oçerk istorii izučeniya yakutskogo yazıka. Yakutsk.

UBRYATOVA E. İ. (1950), İssledovaniya po sintaksisu yakutskogo yazıka. Prostoe predlojenie. M.-L. Ç. 1.

UBRYATOVA E. İ. (1960 a), Opıt sravnitel'nogo izučeniya fonetiçeskih osobennostey yazıka naseleniya nekotoryh rayonov Yakutskoy ASSR. M.

UBRYATOVA E. İ. (1960 b) Yakutskiy yazık i ego otnoşenie k drugim tyurkskim, a takje k mongol'skim i tunguso-man'çjurskim yazıkam. M., 1960.

UBRYATOVA, E. İ. (2011), "Sledı drevnih tyurkskogo, uygurskogo i kirgizskogo yazıkov v sovremennih yazıkah sibiri", İzbrannie Trudı İssledovaniya po tyurkskim yazıkam, Novosibirsk, s. 58-67.